

REALITĂȚI MEDIEVALE ROMÂNEȘTI ÎN ȚARA HAȚEGULUI RELIEFATE PRIN ANALIZA DIPLOMATICĂ A UNOR DOCUMENTE DIN SECOLELE XIV—XV

Cercetarea caracterelor externe ca și studiul particularităților interne ale documentelor medievale cu specific juridic (actele) pot duce la însemnate concluzii de ordin istoric. Faptul este firesc, fiindcă științele auxiliare ale istoriei — cu precădere paleografia și diplomatica — au menirea principală de a servi domeniul de bază care le explică rațiunea de a fi, anume istoriografia.

Țara Hațegului, poate într-o măsură mai mare decât celelalte țări românești de margine ale Transilvaniei, este reprezentată ca o entitate bine conturată într-un număr impresionant de acte latine din veacurile XIV și XV. Studiul paleografic, diplomatic, sigilografic, cronologic etc. al acestor documente juridice este în măsură, credem, să ofere utile date de ordin social-economic, politic, instituțional, cultural și etnic ale lumii feudale care se statornicise temeinic în evul mediu pe locul vechii vetre dacice și daco-romane.

Informația cuprinsă în o parte — nu foarte mare — a acestor documente a fost valorificată științific în ultimele decenii prin serioase contribuții referitoare la deposedări și judecăți în Hațeg în vremea Angevinilor¹, la statutul social-economic al cnezilor², la rolul politic al acestora în centralizarea statului³ ca și în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara⁴; s-a subliniat cu îndreptățire consistența structurilor social-politice românești din sudul Transilvaniei⁵, structuri privite ca o premisă a cristalizării vieții statale feudale în aceste locuri⁶, s-a reliefat importanța cetății Hațegului și a altor cetăți din zonă, pînă în veacul XV⁷, ca

¹ M. Holban, *Deposedări și judecăți în Hațeg pe vremea Angevinilor*, în *Studii*, XIII, 1960, nr. 5, p. 147—163. Studiul a fost republicat în lucrarea M. Holban, *Din cronică relațiilor româno—ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 232—244.

² Idem, *Variations historiques sur le problème des cnezes de Transylvanie*, în *RevRHist*, IV, 1965, nr. 5, p. 901—923. Versiunea română a acestui studiu a fost publicată în lucrarea M. Holban, *Din cronică relațiilor...*, p. 213—231.

³ K. G. Gündisch, *Cnezii români din Transilvania și politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg*, în vol. *Ștefan Mateș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 235—237.

⁴ Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în *Studii și cercetări de istorie*, VIII, 1957, nr. 1—4, p. 25—67.

⁵ R. Popa, *Structures socio-politiques roumaines au sud de la Transylvanie aux commencements du Moyen Âge*, în *RevRHist*, XIV, 1975, nr. 2, p. 291—314.

⁶ Idem, *Premisele cristalizării vieții statale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, p. 25—39.

⁷ A. A. Rusu, *Castelani din Transilvania în secolele XIII—XIV*, în *AIACN*, XXII, 1979, p. 75, 88; idem, *Castelani din comitatul Hunedoara în secolul al XV-lea*, în *Studia*, XXVI, 1981, fasc. I, p. 15—16, 21, 24.

și existența adunărilor cneziale ca instituții românești în Transilvania, dar mai ales în Țara Hațegului⁸ etc.

În afară de aceste aspecte, se cuvin evidențiate și altele izvorite, cum aminteam, din analiza atentă a particularităților externe și a alcătuirii interne a actelor medievale. Un exemplu grăitor în acest sens este informația destul de laconică oferită de istoricul Solyom-Fekete F., acum mai bine de opt decenii, privind existența certă pe verso-urile unor documente dintre anii 1440—1497 din arhiva familiei cneziale și apoi nobiliare a Cindeștilor din Țara Hațegului a unor însemnări chirilice⁹. Faptul ar putea părea îndoielnic, dar doi reputați specialiști — Hunfalvi Pál și Franz Miklosich — au confirmat că e vorba de o scriere asemănătoare cu cea folosită în cancelariile Moldovei și Țării Românești în secolul XIV. Din păcate nu se cunoaște soarta ulterioară a acestor documente, însă informația formală privitoare la ele este esențială. Avem dovada certă că și clasa feudală românească din Transilvania — alături de cea din Moldova și Țara Românească — a ajuns la nivelul de a avea o limbă cultă proprie (a actelor poate), care nu era latina impusă de cuceritorii veniți dinspre apus, ci slavona prezentă în teritoriile românești extracarpatiche. Coroborând acest fapt cu inscripțiile votive ori de altă natură din Țara Hațegului, dar și din alte părți ale Transilvaniei, avem încă o mărturie a unității de geneză și de manifestare a feudalismului românesc în ansamblul său.

Dar, în condițiile de astăzi, sîntem constrinși să ne mărginim la analiza documentelor latine păstrate și cunoscute, care-i privesc pe românii din Țara Hațegului în veacurile XIV—XV. O parte din aceste acte, emise de foruri ori instituții românești, avîndu-i ca beneficiari pe cnezii români și bazîndu-se în fixarea dispoziției pe dreptul românesc (*ius valachicum*), mai precis pe varianta sa feudală numită drept cnezial (*ius keneziale*), demonstrează clar, prin însăși existența lor într-o lume ce avea ca limbă cultă slavona, efortul regatului angevin de încadrare a realităților românești în normele instituționale occidentale. Totuși un for de judecată românesc cum era tribunalul sau adunarea cnezilor s-a menținut vreme îndelungată, pînă în veacul al XV-lea, chiar dacă în forme impure, degradate, contaminate de influențele insistente și imperative venite din partea noilor stăpîni ai Transilvaniei¹⁰. Analiza diplomatică a unor documente emise de aceste adunări cneziale sau în care sînt pomenite pe larg asemenea foruri de judecată va fi, credem, elocventă din mai multe motive. Astfel, partea din protocolul inițial numită intitulăție, în cazul mai multor acte, arată în mod cert că emitenții erau exclusiv sau parțial cnezii români. De exemplu, la 2 februarie 1387, la Deva, este dat un document de către „noi juzii, jurații și toți oaspeții, cnezii și crainicii din districtul Hațeg, de pe riul Strei, din Hunedoara, din comitat (Hunedoara — n.n.) și din Dobra... (*Nos iudi-*

⁸ I. A. Pop, *Mărturii documentare privind adunările cneziale din Transilvania în veacurile XIV—XV*, în *Revista de istorie*, 1981, tom. 34, nr. 11, p. 2097—2110.

⁹ Solyom-Fekete F., *A Hunyadiak rokonsága*, în *HTRTE*, XI, 1900, fasc. 3, p. 140.

¹⁰ M. Holban, *Deposedări și judecăți în Hațeg...*; p. 153—154 (trimiterea, ca și cele ce vor urma, se referă la cea dintîi publicare a studiului sau studiilor, nu la lucrarea din 1981).

ces, *iurati et universi hospites, keneziiis* — sic! — *necnon karaynuak de districtu Hachzak, de fluvio Strig, de Hunyad, de varmegy et de Iwfiw . . .*)¹¹. De asemenea, la 30 octombrie 1398, „jurații și toți oaspeții și românii din districtul Hațeg“ (*littera iuratorum et universorum hospitem et Volachorum de predicta Hatzak et pertinenciis eiusdem*)¹², în prezența voievodului Știber judecă o pricină, după rigorile dreptului cnezial, privind stăpînirea asupra posesiunii Pala (Băuțarul)¹³. În 1402, la 4 septembrie, în Hațeg este emis alt document de către „jurații și obștea nobililor și cnezilor din districtul Hațeg“ (*iurati ac universitas nobilium et kenezorum de districtu Haczak*); în intitulație sînt cuprinși explicit 10 cnezi români, membri ai adunării (alături de cei doi castelani de Hațeg): Ioan, fiul lui Cîndea, Costea de Sălaş, Barbu, fiul lui Lelu, Dionisie de Ostrov, Cristul Litovoi de Galați, Nicolae de Densuș, Dan, fiul lui Ștefan, Mihail de Rîușor, Balotă de Cîrnești și Nicolae de Clopotiva¹⁴. De asemenea, intitulația unui act din februarie 1411 are următoarea formă: „Noi Ioan, fiul lui Stoian de Densuș și alt Ioan, fiul lui Cîndea de Rîu de Mori, Stanciu, fiul lui Dionisie de Stroia, Bogdan, fiul lui Litinoia de Clopotiva, Tatu, fiul lui Balc de Peșteana, Ștefan, fiul lui Dan de Sinpetru, Sclăvoi, fiul lui Oancea (Vancia) de Fărcădin, Costea, fiul lui Iaroslav de Sălaş, Dragotă, fiul lui Baluzin de Rîul Alb, Ioan, fiul lui Basarab de Rîușor, Barb (sau Bard), fiul lui Lelu de Rîu Bărbat și Ladislau (Lațcu) fiul lui Buda de Rîușor, jurații și toți cnezii și ceilalți români din districtul cetății Hațeg“ (. . . *iurati ac universi kenezii ceterisque Olachy de districtu castri Hachzak*)¹⁵. La un moment dat, în expoziția acestui document, este pomenită o altă judecată, făcută în fața adunării cnezilor (. . . *coram iuratis ac universio keneziiis in sede iudiciaria*).

Emitenții unui alt act din 1418 sînt: „Noi Ioan, fiul lui Cîndea de Rîu de Mori, Barbu, fiul lui Lelu de Rîu Bărbat, Costea de Sălaş, Ștefan, fiul lui Dan de Sinpetru, Bogdan de Clopotiva, Mihail de Peșteana, Zlauf (sau Zlaus) de Fărcădin, Buda de Vad, Berivoi de Ostrov, Ladislau (Lațcu) de Unciuc și Nicolae, fiul lui Dușa de Densuș, cnezii jurați din districtul cetății Hațeg“ (. . . *iurati kenezii de districtu castri Haachak*)¹⁶. Important este faptul că hotărîrea cuprinsă în dispoziția acestui act al cnezilor hațegani este respectată și întărită de voievodul Transilvaniei, Nicolae de Chak, la 28 august 1424¹⁷.

Altă formulă importantă pentru analiza noastră, prezentă în textul documentelor emise de adunarea cnezilor, este notificația (promulgația), adică modul în care obiectul actului este adus la cunoștința celor intere-

¹¹ E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. 326—327 (ediție); Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. V, Budapesta, 1913, p. 61 (e amintit documentul).

¹² Ortway T., Pesty Fr., *Oklevelek Temesvármegyé és Temesvár város történetéhez*, vol. I, Bratislava, 1896, p. 318—323.

¹³ Vezi comentariul la M. Holban, *Variations historiques . . .*, p. 915—920.

¹⁴ Arh. Naț. Maghiară, Budapesta, Dl. 74658 (regist la Mályusz E., *Zsigmond-kori oklevéltár*, vol. II, partea I, Budapesta, 1956, nr. 1877).

¹⁵ Solyom-Fekete F., *Vázlatok*, în *HTRTE*, II, 1884, p. 24—27.

¹⁶ *Idem*, p. 32.

¹⁷ *Idem*, p. 31—32.

sați. De exemplu, notificația (așezată imediat după intitulare) actului din 1411 este următoarea: „... dăm de știre și facem cunoscut tuturor căroră se cuvine, prin cuprinsul celor de față“ (... *memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis*)¹⁸. În documentul din 1418 notificația este redactată într-un mod asemănător: „... dăm de știre tuturor căroră se cuvine prin cuprinsul celor de față (... *memorie commendamus presencium tenore quibus expedit universis*)¹⁹. Această formulă evidențiază o redactare pretențioasă, solemnă, identică sau asemănătoare cu cea prezentă în scrisorile regale deschise, începând cu finalul veacului al XIII-lea, sau în actele voievodale și vicevoievodale²⁰. Adunarea cnezilor, nerecurgând la formule mai simple, uzitate de foruri locale (ex. *noveritis, damus pro memoria* etc.), pune în lumină aspirația sa de a aduce obiectul actelor la cunoștința celor interesați în același mod în care o făceau cele mai înalte foruri ale regatului și de a impune cu aceeași tărie respectul față de valoarea lor.

Rangul superior spre care tinde adunarea cnezilor se vede și din modul în care se denumește pe sine în documentele emise sau din felul în care este denumită de alte instituții ori persoane. De exemplu, într-un document din 1360, Petru, vicevoievodul Transilvaniei și castelanul de Hațeg, vorbește despre „obștea cnezilor și a oamenilor de orice altă stare și condiție din districtul Hațeg“ (*universitas keneziorum et alterius huius status et condicionis hominibus de districtu Hatzak*), întrunită în adunare generală (*congregationem generalem*)²¹. Aceiași termeni îi folosesc documentele vremii pentru congregațiile Transilvaniei: „în adunarea noastră generală cu obștea nobililor și a oamenilor de orice stare sau condiție din părțile Transilvaniei“ (*in nostra congregatione generali universitati nobilium et cuiusvis status et condicionis hominibus partis Transsilvane*) — este formula unui document dat de Andrei, voievodul Transilvaniei, la 13 noiembrie 1356²². Comparația relevă, dincolo de un stilionar comun al actelor de cancelarie, că cele două foruri — congregațiile Transilvaniei și adunările cnezilor — erau asimilate ca tip de instituție, cel puțin formal, de către autoritățile voievodatului. Distincția făcută între cnezi și alți oameni „de orice stare sau condiție“ ori între cnezi și ceilalți români (cum e cazul unui document din 1412²³) arată clar stratificarea societății feudale hațegane sub forma a cel puțin două categorii — cnezii și alți oameni. Pentru comitate distincția este între nobili și alți oameni, iar în cazul Țării Hațegului între cnezi și ceilalți români, de unde concluzia, impusă și pe această cale, că cnezii erau de fapt feudalii din mediul românesc (alte izvoare au dovedit clar că acești cnezi erau stăpînitori de sate, adică de pământ și de oameni, căroră le

¹⁸ Vezi nota nr. 15.

¹⁹ Vezi nota nr. 16.

²⁰ Fr. Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI—XV)*, în vol. *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II, București, 1956, p. 293—294.

²¹ Arh. Naț. Maghiară, Dl. 41429. Fotocopie la Bibl. Academiei R.S.R., filiala Cluj-Napoca. Publicat recent în *Documenta Romaniae Historica*, seria C. Transilvania, vol. XI (1356—1360), București, 1981, p. 506—510, nr. 482 (unde se dau și alte ediții și regeste). În continuare *D.R.H.*

²² *D.R.H.*, C., Transilvania, vol. XI (1356—1360), p. 44—45, nr. 46.

²³ Solyom-Fekete F., *Vázlatok* . . . , p. 24—29.

exploatau munca). Dealtfel, documentul de la 1360, sub raportul stratificării sociale, vorbește la modul direct despre cnezii, preoții și românii de rînd (... *de kenezii duodecim, ex sacerdotibus sex et similiter sex ex Olachys popularis*), întruniți în aceeași instanță, ca și despre unii „supuși“ (*iobagiones*) ai cnezilor²⁴.

Documentele emise de forurile cneziale sînt interesante și sub aspectul instrumentelor de întărire care dovedesc autenticitatea și puterea lor legală. Astfel, documentul emis la 1411 de către „jurații și toți cnezii și ceilalți români din districtul cetății Hațeg“, întruniți în scaun de judecată, are drept încheiere a contextului următoarea coroborare: „scri-soarea noastră privilegială, întărită cu pecetea comunității noastre“ (*litteras nostras privilegiales sigillo nostro — sic! — communitatis consignatas*)²⁵. Este o dovadă a existenței destul de timpurii a sigiliului propriu al obștii cneziale românești hațegane, sigiliu ce reprezintă un element hotărîtor pentru demonstrarea valorii probatorii a documentelor. Nu credem că, în stadiul actual al cercetărilor, se impune asimilarea acestui sigiliu (nepăstrat pînă azi) al obștii românești cu acela al orașului sau al districtului Hațeg de mai tîrziu²⁶. Și chiar dacă ar fi vorba despre unul și același sigiliu, în 1411 acesta nu e folosit nici în numele districtului, nici al orașului Hațeg, ci în numele comunității sau obștii cnezilor și a celorlalți români ce alcătuiau districtul Hațegului.

Aceste cîteva elemente de diplomatică, coroborate cu datele oferite de alte științe auxiliare ale istoriei și de cercetarea istorică propriu-zisă, stau mărturie asupra unor realități de necontestat:

1. existența ca instanță de judecată și ca for emitent de documente a obștii cnezilor (și a altor români hațegani), întrunite în adunare generală;
2. enumerarea nominală a emitenților ca dovadă a caracterului cnezial și românesc al comunității aflate în atenție;
3. aducerea obiectului actelor la cunoștința celor interesați în modul în care o făceau cele mai înalte foruri ale regatului;
4. asimilarea formală, ca tip de instituție, a adunărilor cneziale, cu instituțiile superioare analoge ale voievodatului Transilvaniei;
5. stratificarea socială și definirea cnezimii ca pătură suprapusă de tip feudal a comunităților românești;
6. prezența pentru documentele cneziale a instrumentelor de întărire proprii și luarea acestor documente ca bază probatorie pentru alte acte, emise de forurile regale, voievodale și eclesiastice.

Toate acestea sînt de natură să arate, în ciuda încercării firești de conservare a vechilor cutume românești, tendința obștii hațegane de integrare în realitățile feudale de tip apusean impuse tot mai statornic și mai tenace de stăpînirea maghiară. Tendința amintită este unica soluție

²⁴ Vezi nota nr. 21.

²⁵ Solyom-Fekete F., *Vázlatok...*, p. 27.

²⁶ S. Jakó, *Sigilografia cu referire la Transilvania (pînă la sf. secolului al XV-lea)*, în vol. *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II, București, 1956, p. 610, nota 4.

a cnezimii — ca o clasă feudală locală în formare — de a-și menține măcar parțial vechile preeminențe economice și social-politice. Perioada la care ne-am referit — a doua parte a veacului al XIV-lea și începutul veacului al XV-lea — se înscrie încă între tradiție și inovație, cu toate că noile rinduieli cîștigă tot mai mult teren spre finalul celui de al XV-lea secol.

IOAN AUREL POP